

björns trädgård

Delar av Södermalms äldre vägnät funnet.

Björns trädgård :
delar av Södermalms
äldre vägnät funnet /
text: Helena Fennö

Björns trädgårds äldre historia handlar till stor del om trädgårdar. Men när det skulle schaktas för en ny lekplats och nya, nersänkta skateboardramper i parken, visade det sig att platsen gömde en bevarad del av Södermalms äldre gatunät i en aldrig tidigare funnen omfattning. En meter under markytan hittades inte mindre än tre stensatta gator i olika riktningar, förbundna med varandra. Gatorna övergavs på 1640-talet när det nya rätvinkliga gatunätet som vi använder idag konstruerades.

En av gatorna är med stor sannolikhet Allmänningssvägen, Götgatans föregångare, vilken är känd från de äldsta kartorna och från skriftliga källor. Både mynt och fingerborgar hade tappats på gatorna, men det mest anmärkningsvärda fyndet hittades i ett dike under en av gatorna, ett mycket välbevarat silverkrucifix med Kristusfigur från 1500-talet.

Södermalm

Södermalm, eller Åsön som var det medeltida namnet, låg under lång tid utanför den egentliga staden men var

Stockholms mark, enligt stadslagen från 1350-talet. Bebyggelsen var ringa och marken utnyttjades främst som kålgårdar och betesmark. För staden obekväma verksamheter förlades hit, exempelvis tjärbrännerier, skeppsvarv och repslagarbanor. Området som sluttade från bergen ner mot Fatburssjön omtalas i Stockholms

Tänkeböcker från 1400-talet som "löten", vilket betyder riklig tillgång på betesmark. På en karta över Södermalm från tiden före

1642 är vägnätet inritat och däremellan kvartersmark. Vad kvarteren bestått av är dock oklart. Bebyggelsen utgjordes av enkla trähus och de flesta av husen stod på ofri mark vilket gör att husägarna oftast inte finns registrerade. Under tidigt 1640-tal påbörjades ett jättelikt arbete med att reglera gatorna.

»De nya gatorna stakades ut med spiror och alla hus som stod i vägen blev tvungna att flyttas eller rivas.«

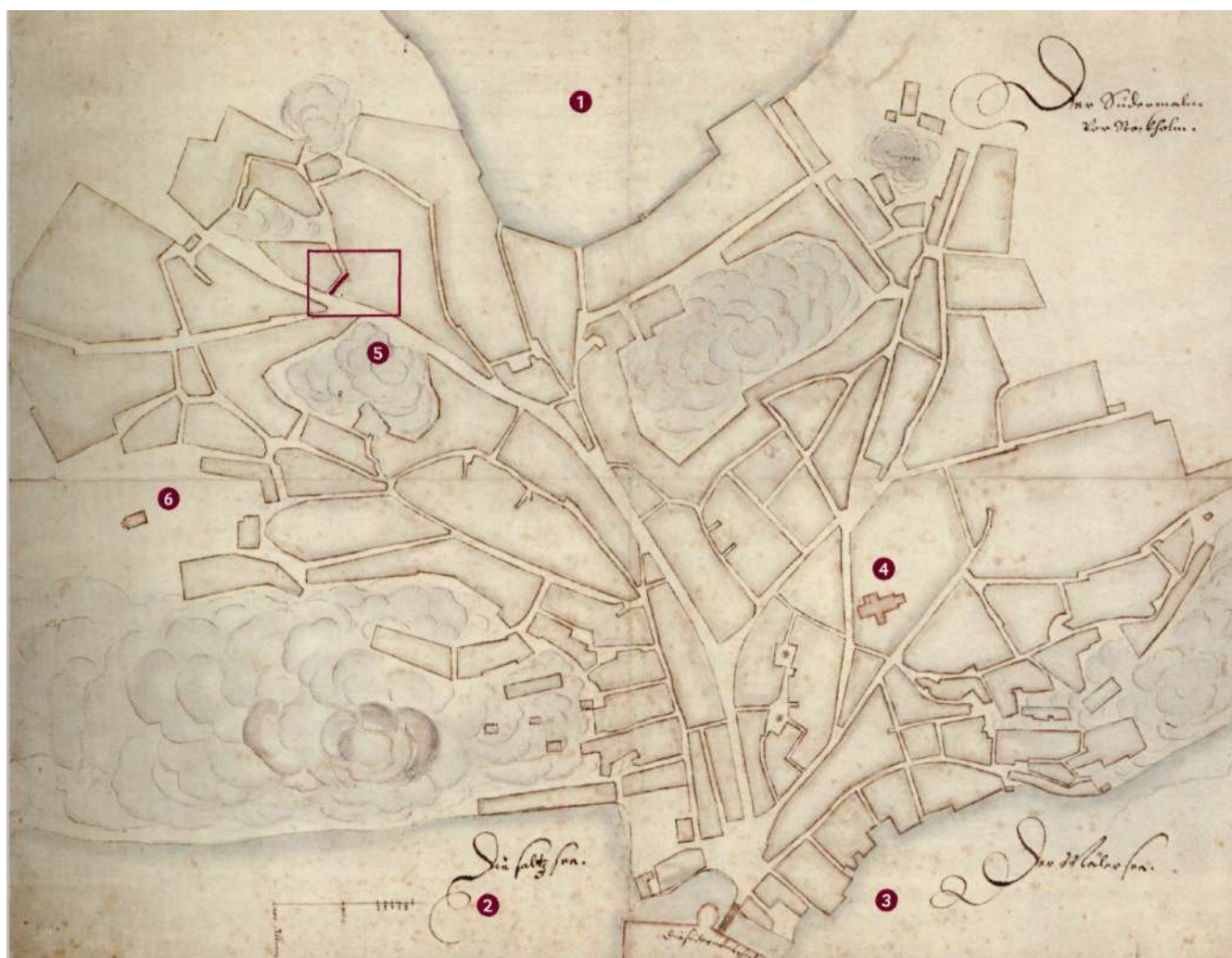
Utgrävningen vid Björns trädgård. Foto: Göran Fredriksson, Stockholms stadsmuseum.

Södermalms slingrande stadsplan skulle göras om till ett rätvinkligt system av raka gator och regelbundna kvarter enligt tidens ideal. De nya gatorna stakades ut med spiror och alla hus som stod i vägen blev tvungna att flyttas eller rivas.

Rivningarna kom igång 1642 samtidigt som den nya överfarten mellan staden och Södermalm blev färdigställd, något som måste ha underlättat arbetet. Husägarna blev för det mesta anvisade nya tomter i ersättning. Uppmätningar av nya tomter och gator gjordes av stadsingenjören Anders Torstensson. 1651 var arbetet slutfört men redan i slutet på 1640-talet fanns de nya kvartersnamnen registrerade i tomtörelängder. De skriftliga källorna om ägarförhållandena på Södermalm från tiden före regleringen är annars mycket knapphändiga.

Björns trädgård

Det äldsta dokumentet som kan knytas till den mark som senare blev Björns trädgård är ett fastebrev i Brända boken, daterat i juni 1645 för Hans Weilers trädgård och kvarnberg. Weilers

Karta över Södermalm 1642. Visar en uppmätning av Södermalms bebyggelse innan gaturegleringen tog sin början. 1. Fatburssjön 2. Saltsjön 3. Mälaren 4. Maria kyrka 5. Pelarbacken 6. Sturekapellet • Ungefärligt läge av Björns trädgård —Allmäningsvägen. Observera att syddlig riktning på kartan är uppåt. Krigsarkivet, Stads- och fästningsplaner. Stockholm 232. Foto: Bertil Olofsson, Krigsarkivet.

tomt var då belägen längs Götgatan och omgiven av flera gårdar, Borgmästare Grundels gård, Riksamiralen Carl Gyllenhielms gård och Salig Hr Johan Skyttes gård.

I Johan Holms geometriska tomtbok från 1674 är Björns trädgård uppdelad i två stora tomter. Tomten närmast Götgatan var Sal. Hans Weilers enkas trädgård och den något större i östra delen Jean de floens trädgård. 1691 har tomterna förenats under en ägare, släkten Adelcrona. 1766 uppfördes ett hus

för trädgårdsmästare J C Osthoff. Gården finns fortfarande kvar och används idag som skola. Gården hade ursprungligen flera drivhus, orangerier och ekonomibyggnader. Mangårdsbyggnaden var en våning hög men påbyggdes 1817.

På 1860-talet innehades gården av trädgårdsmästare C G Björn. Han kom till gården som dräng men gifte sig med dåvarande innehavaren Sven Bergqvists dotter och övertog senare trädgårdsverksamheten. Tomten sträckte sig då

ända fram till Tullportsgatan, nuvarande Östgötagatan. Intill Götgatan fanns en låg byggnad där trädgårdsprodukterna såldes. Botanikintresset gick i arv till Mäster Björns son som övertog gården och gjorde den till en mönsteranläggning. Han bodde i huset fram till 1915 varefter trädgården förvandlades till park. En stor upprustning gjordes på 1930-talet då en lekplats anlades samt stödmurar och terrasmurar för planteringar. Under 1960 - 70-talen fanns även en bensinmack här.

Brunn med anslutande vattenledning i trä.
Foto: Helena Fennö, Stockholms stadsmuseum.

Arkeologi i Björns trädgård

Hösten 2003 startade Gatu- och fastighetskontoret bygget av nya, nersänkta skateboardramper på ett 600 kvm stort område i parken närmast Tjärhovsgatan. Det skulle även grävas ett långt schakt för vattenledning längs Tjärhovsgatan fram till Götgatan. Då Björns trädgård ligger inom fornlämningsområde (ett lagskyddat område där det kan finnas lämningar av det medeltida Stockholm) gjordes en arkeologisk förundersökning för att kontrollera om det fanns äldre lämningar bevarade.

Mellan 0,5 till 1,5 meter under marknivån och under jordlager som tillhört trädgården påträffades tre stenlagda gator och en stenlagd gång. Två av gatorna var i princip parallella, med en tvärgående sträckning mellan de båda, fortsättningsvis kallad "tvärgatan".

Samtliga gator var tvådelade med en rännsten som avdelare, något förskjutet från mitten. Rännorna eller rännstenen var konstruerade av snedställda stenar så att en spetsig fördjupning bildades. Vägkanterna var lagda av större stenar. Gatorna var 3,60 respektive 4,20

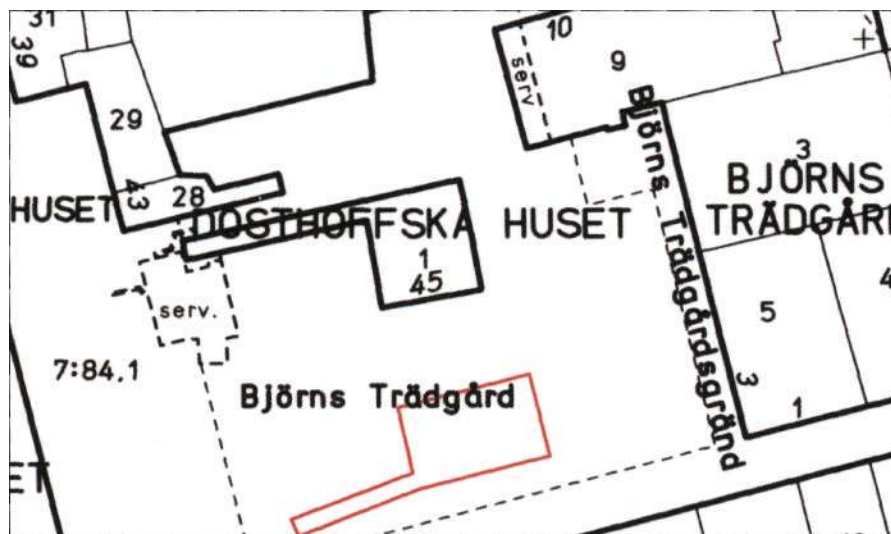
meter breda. Den tredje gatan närmast Götgatan var avgrävd i sidled varför bredden inte gick att fastställa. Gatans riktning kunde trots detta utläsas av rännstenens riktning. Den fjärde "vägen" var betydligt smalare än de övriga och satt av småsten. Den hade snarare karaktären av gångstig.

Stenläggningen var inte sammankopplad med någon av de tre gatorna, men låg på samma nivå och har troligtvis varit i bruk samtidigt som dem. I mitten av tvärgatans sträckning fanns en stor meterdjup rund försänkning i stenläggningen. Gropen var länge ett mysterium, men vid utgrävningarna visade det sig att en underliggande brunn orsakat sättningen. Gatan hade på den här platsen två skikt av stenbeläggning med utfylld jord emellan, vilket tyder på att den satt sig redan på den tid då den användes och att man försökt reparera den.

Brunnar, ett krucifix
och möjlig bebyggelse

Under gatorna framkom ett äldre skede av platsens historia. Förutom den brunn

»Mellan 0,5 till 1,5 meter under marknivån och under jordlager som tillhört trädgården påträffades tre stenlagda gator och en stenlagd gång.«

Björns trädgård. Utgrävningsområdet markerat med rött. Registerkarta från SBK/GFK.

Från Björns trädgård ser man både moskéns och Katarinakyrkans torn.

som redan nämnts hittades ytterligare en brunn, ett dike och en mängd stolphål. De två brunnarna var konstruktionsmässigt lite olika. Den ena hade ett timrat brunnskar i botten. Två dendrokronologiska prover (dateringsmetod genom studier av årsringar) visade att träden fällts omkring år 1583. Intill brunnskarer hittades även två mynt från

»Fyndmaterialet var relativt koncentrerat till slutet av 1500-talet och 1600-talet«

Sättning i en tvärgata på grund av underliggande brunn. Foto: Helena Fennö, Stockholms stadsmuseum.

1573 som troligtvis tappats när brunnen grävdes. Den andra brunnen hade en trätunna i botten till vilken en vattenledning av trä anslöt. Mellan de två brunnarna låg ett delvis träklätt dike. Diket slingrade sig och verkade därför inte utgöra en regelrätt tomtning. Det var fyllt med olika sandlager och sopor, men i diket hittades även ett krucifix av silver på en kedja. Korset är latinskt, gjutet i ett stycke och bär en Kristusfigur på framsidan.

Stolphålen gav ingen direkt klarhet i vilken typ av anläggningar som en gång stått där. Troligen är de spår både av staket och enklare byggnader. Husen på Södermalm var i regel timrade, vilket innebär att alla spår kan ha försvunnit vid rivningarna. Inga byggnadslämningar kunde knytas direkt till platsen, men det är möjligt att de enstaka stora stenar som var belägna i sanden på

utgrävningsytan kan ha utgjort syllstenar till timmerhus.

Att hus verkligen funnits visade rivningslager som

Krucifix. Foto: Britt Olstrup, Stockholms stadsmuseum.

innehöll tak- och väggtegel, kakelugnsfragment, fönsterglas och spikar. Dessa rivningsmassor härstammar troligen från hus som stått i närheten och som fått tjäna som utfyllnadslager i slutningen. Den naturliga topografin i Björns trädgård före regleringen var en sandsluttning från Pelarberget där moskén ligger idag och ner mot Fatburssjön, som fram till mitten på 1800-talet var belägen där Södra station ligger idag. Även kulturlagren sluttade och blev mäktigare längre ner mot Götgatan.

Keramik, ben och mynt

Fyndmaterialet var mycket omfattande. De största fyndkategorierna var keramik och matrester i form av ben. Den vanligaste sorten av keramik var fragment av trebensgrytor, skålar och fat tillverkade i rödgods med glasyr på insidan. Dessa har tillverkats under flera århundraden i Stockholm och dateras mellan 1400-tal och 1800-tal.

Fyndmaterialet var annars relativt koncentrerat till slutet av 1500-talet och 1600-talet. Fragment av importerade tyska dryckeskannor i stengods från bland annat Siegburg, Westerwald och

Raeren hittades, liksom stengods från Böhmen och fragment av passglas, ett åttkantigt dryckesglas.

Ett flertal mynt hade tappats på gatorna, några var präglade för drottning Kristina, 1634 och 1636. Enstaka mynt av Johan III, 1578, 1583, 1585, och Gustav II Adolf, 1627, hittades där liksom en räknepenning av Mathaus Lauffer, mästare under tiden 1612-1634. Den senare var präglad för Ludvig XIII och Anna av Österrike. Under gatorna hittades mestadels mynt präglade för Johan III på 1570-talet, men även ett för Sigismund från 1598. Sammantaget indikerar ett 20-tal mynt att den bredaste gatan stensattes vid sekelskiftet 1600 och brukades fram till 1640-talet.

I sättsandlagret till tvärgatan framkom ett Gustav II Adolf-mynt från 1629, vilket möjligtvis indikerar att den sträckningen är yngre och haft en väldigt kort brukningstid, eventuellt bara 10-12 år.

Allmäningsvägen

Den bredaste av gatorna som hittades vid utgrävningen är sannolikt Allmäningsvägen, utfartsleden som löpte söderut från staden. Det fanns tre vägar som benämndes Allmäningsvägen på Södermalm, men den här är den största och utgjorde stommen i det medeltida gatunätet. Om man jämför Allmäningsvägens sträckning på regleringskartan från 1640-talet med den väg som nu hittats i Björns trädgård

finner man att läge och riktning stämmer relativt bra överens. De två andra gatorna som hittades kan troligtvis identifieras på samma karta. På kartan finns egentligen bara en sträckning mellan Gråberget och Pelarberget som har ungefär samma riktning som den så kallade tvärgatan, vilket gör det sannolikt att det verkligen är den gatan som hittats. Allmäningsvägens existens är framför allt känd från skriftliga källor och från de äldsta kartorna. Den omnämns 1494 som "almenningx weggen som löper ffran ytre sudra port och op til korssit och cappelet och nesth östan repebanan". I en skrivelse från tiden före 1644 undertecknad Anders Torstensson omtalas Götgatans före-

På utgrävningsplatsen anlägger man nu skateboardramper. Foto: Anne Grandin, Stockholms stadsmuseum.

Allmänningsgatan. Foto: Helena Fennö, Stockholms stadsmuseum.

»Det har antagits att det vägnät som finns på regleringskartorna i stort sett speglar det medeltida vägnätet.«

gångare som "stoore Stråkgathen som man Grindzgatton kallar".

Vägens sträckning över Södermalm kan följas på regleringskartor från före 1642, där den utgår från Slussen, sträcker sig längs Repslagargatan, sneddar över Björns trädgård ner mot Östgötagatan och vidare söderut via Göta landsväg.

Vid ett tidigare tillfälle har Allmänningssvägen påträffats. I samband med nybyggnationer i kvarteret Schönborg, som ligger i hörnet Götgatan och S:t Paulsgatan, hittades 1960 en del av en stensatt väg som antogs vara Allmänningssvägen. Stenläggningen daterades till

omkring år 1600, men under den påträffades även en upptrampad stig från medeltiden i den orörda sanden. I övrigt är kunskapen om de äldre vägarnas beskaffenhet på

Södermalm mycket begränsad. Det har antagits att det vägnät som finns på regleringskartorna i stort sett speglar det medeltida vägnätet.

Vad visade utgrävningen?

Utgrävningarna i Björns trädgård visar att vägarna stensattes efter sekelskiftet 1600 och att en eventuell medeltida fas av Allmänningssvägen inte kunde beläggas just här. De äldsta daterbara spåren av verksamhet i den här delen av Björns trädgård är från slutet av 1500-talet, då två brunnar och ett dike anläggs. Trots detta resultat finns det indikationer på att människor bott här

långt tidigare. Detta anar vi genom förekomst av enstaka äldre fynd och pollenanalyser som visar att marken runt Fatburssjön varit odlad redan under vikingatiden.

Litteratur:

- Asker, B. *Stockholms parker*. Stockholm 1986.
- Brynja, E. "90 år i underjorden". *Stadsvandringar 17*, Stockholms stadsmuseum.
- Brända boken 1635-47*, Stockholms stadsarkiv. (otryckt)
- Byggnadshistoriskt register*. "Katarinaberget, Utredning och bevarande förslag 1972, del B".
- Fatburen 3000 år*. "Från en vik i skärgården till Bofills bäge". Stockholm 1992.
- Hammarberg, I. *Myntbestämningar*. Myntkabinettet, Stockholm, (otryckt)
- Linderson, H. "Dendrokronologisk datering" *Rapport nr 2004:7*. Nationella laboratoriet för vedanatomi och dendrokronologi. (otryckt)
- Medeltidsstaden 17*, Stockholm 1981.
- Råberg, M. *Södermalms stadsplan under 1600- och 1700-talen*, Stockholm 1966.
- Råberg, M. *Visioner och verklighet, del II*. Stockholm 1987.
- Stahre et al. *Stockholms gatunamn*. Stockholm 1992